

بررسی کارایی نسبی مدیریت گردشگری استان‌های کشور در برنامه سوم و چهارم توسعه^۱

سعید عابسی*

سارا شمس الهی**

اسماعیل شاه طهماسبی***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۵/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۸/۴

چکیده

برای ایجاد توسعه پایدار و مناسب در صنعت گردشگری، وجود یک مدیریت توانا و منسجم و هماهنگی بین بخش دولتی و بخش خصوصی بسیار حائز اهمیت می‌باشد. این پژوهش با هدف محاسبه و مقایسه کارایی استان‌ها در برنامه سوم و چهارم، طی سال‌های ۷۹ تا ۸۳ و ۸۴ تا ۸۷ انجام گرفته است. از روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و از مدل ریاضی تحلیل پوششی داده‌ها و سه شاخص ورودی و چهار شاخص خروجی برای بررسی کارایی نسبی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش تمامی استان‌های کشور می‌باشند. نتایج، نشان از رتبه اول استان تهران طی دو برنامه دارد. همچنین اختلاف بیشترین و کمترین کارایی در طول دو برنامه کاهش یافته که نشان از نزدیک شدن استان‌ها در طول این دوره دارد. بیشترین افزایش و کاهش مقدار کارایی به ترتیب مربوط به استان‌های سمنان و تهران می‌باشد. تحلیل حساسیت شاخص‌ها نشان داد که بیشترین حساسیت در میان ورودی‌ها مربوط به شاخص تعداد تخت و در میان خروجی‌ها مربوط به تعداد گردشگران داخلی می‌باشد. شاخص درصد اشغال تخت بیشترین پتانسیل برای رشد را دارد. از طرفی کیفیت ارقام کارایی استان‌های کارا به دلیل وابستگی شدید به برخی شاخص‌ها بسیار پایین است و عملکرد استان‌های ناکارا در مورد خروجی‌ها مناسب بوده است. در انتها باید گفت ضعف در زیرساخت‌های گردشگری بیشتر از ضعف در خروجی‌های هر استان است.

واژه‌های کلیدی: گردشگری، کارایی، برنامه سوم و چهارم توسعه،
تحلیل پوششی داده‌ها

طبقه‌بندی JEL: L83, H72

۱. مقاله حاضر نتیجه خروجی‌های طرحی پژوهشی در دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یزد می‌باشد.
* استادیار و هیئت علمی پاره‌وقت، گروه مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یزد و استادیار دانشگاه پیام نور یزد
abesy2002@yahoo.com
- ** کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی بین‌الملل، مرکز امور پژوهش و آموزش، بانک توسعه صادرات ایران
sarah.shamsollahi@gmail.com
- *** دانشجوی دکتری مدیریت بازاریابی بین‌الملل، گروه مدیریت بازرگانی، دانشگاه تربیت مدرس
esmaeil.shahtahmasbi@gmail.com

مقدمه

گردشگری یکی از پویاترین فعالیت‌های اقتصادی عصر حاضر است که از طریق ترکیب و به‌کارگیری همزمان منابع داخلی و خارجی، منافع اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و فرهنگی زیادی را به‌دنبال دارد (ابراهیم‌زاده و آفاسی‌زاده، ۱۳۸۸). امروزه گردشگری به‌قدری در توسعه اقتصادی - اجتماعی کشورها اهمیت یافته است که اقتصاددانان آن را صادرات نامرئی نام نهاده‌اند و از آن به‌عنوان رکن اصلی توسعه پایدار یاد می‌کنند (زارعی و دیگران، ۱۳۸۸). *لوئیس ترنر*، گردشگری را امیدبخش‌ترین و پیچیده‌ترین صنعتی می‌داند که جهان سوم با آن روبه‌روست و معتقد است که گردشگری، بیشترین قابلیت را برای جانشینی دیگر صنایع درآمدزا دارد (کاظمی، ۱۳۸۷). اهمیت این صنعت و نقش آن در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باعث شده تا بسیاری از مدیران و برنامه‌ریزان محلی، منطقه‌ای و ملی در هر کجای دنیا برای گسترش آن برنامه‌ریزی و تلاش نمایند. افزایش شمار گردشگران موجب رونق گرفتن کسب‌وکار و افزایش درآمد شرکت‌ها و مؤسساتی می‌شود که در این عرصه فعالیت می‌کنند. توسعه گردشگری به‌ویژه در کشورهای کم‌توسعه‌یافته، عامل مؤثری برای مقابله با فقر است و موجب افزایش درآمد قشرهای مختلف، کاهش بیکاری و رونق اقتصادی و اجتماعی می‌شود (هزار جریبی، ۱۳۹۰). در بسیاری از کشورها امروزه گردشگری نیروی اصلی پیشبرد و رشد اقتصادی کشور محسوب شده و با فراهم آوردن فرصتی راهبردی، به اقتصاد محلی تنوع بخشیده، موجب اشتغال‌زایی شده، ایجاد درآمد می‌کند و باعث افزایش ارزش منابع واردشونده به محیط محلی می‌گردد؛ ازاین‌رو توسعه گردشگری نخستین گزینه در امر توسعه هر منطقه است (امین‌بیدختی، ۱۳۸۸). این صنعت در حال تبدیل شدن به بزرگ‌ترین و پردرآمدترین صنعت دنیاست، به‌طوری‌که ۱۰

درصد تولید ناخالص و ۱۰ درصد از اشتغال جهان را به خود اختصاص داده است (سازمان جهانی جهانگردی^۱، ۲۰۰۸). از سال ۱۹۵۰ تا سال ۲۰۰۷ تعداد جهانگردان بین‌المللی از ۲۵ میلیون به ۹۰۳ میلیون نفر افزایش یافته است و درآمد ناشی از این فعالیت به ۸۶۵ میلیارد دلار رسیده است (مورنو و آملونگ^۲، ۲۰۰۹) و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۲۰ این تعداد به ۱/۶ میلیارد نفر برسد (سازمان جهانی جهانگردی، ۲۰۰۱). برای ایجاد توسعه پایدار و مناسب صنعت گردشگری وجود یک مدیریت توانا و منسجم و هماهنگی بین بخش دولتی و بخش خصوصی بسیار حائز اهمیت است (سازمان جهانی جهانگردی، ۲۰۰۶). از طرفی کشور ما به لحاظ تنوع آب‌وهوایی از یک‌سو و وجود مکان‌های تاریخی و فرهنگی منحصر به فرد از سوی دیگر، یکی از چند کشور انگشت‌شمار جهان است که تاکنون از ظرفیت‌های بالقوه خود در این زمینه به‌نحو مطلوبی استفاده نکرده است. بررسی وضعیت صنعت گردشگری در ایران و ملاحظه ارقام درآمدی ارزی حاصل از آن، حاکی از این است که به‌رغم این واقعیت که ایران یکی از ده کشور مهم جهان از حیث آثار تاریخی و باستانی است، کمتر از یک هزارم درآمد جهانی حاصل از گردشگری را نصیب خود کرده است (موسایی، ۱۳۸۳). با توجه به اهمیتی که جهانگردی و ایرانگردی به‌عنوان زیرمجموعه‌های گردشگری در اقتصاد بین‌المللی به‌عنوان یک هدف اجتماعی و اقتصادی پیدا کرده است، لزوم توجه بیشتر تاکتیکی و استراتژیکی به این مفهوم به‌صورت برنامه‌ای و اجرایی در ایران بارز به‌نظر می‌رسد. توجه برنامه‌ای به موضوع جهانگردی با تأکیدهای مکرر بر این مفهوم، به‌ویژه با اقدام دولت با لایحه تشکیل «سازمان میراث فرهنگی و گردشگری» در سال ۱۳۸۰ که به مجلس شورای اسلامی ارائه نمود، انجام گرفته است (لایحه مزبور پس از بررسی‌های متعدد، در بهمن سال ۱۳۸۲ به تصویب شورای نگهبان رسید)، اما فعالیت‌های اجرایی و تحقیقاتی کمتری در زمینه عملکرد کلی استان‌ها براساس دارایی‌های زیرساختی و هزینه‌های دولتی به‌چشم می‌خورد؛ به‌نحوی که در تحقیقات موجود در ایران کمتر به این موضوع توجه شده و این موضوع کمتر مورد تحقیق

1. United Nations World Tourism Organization
2. Moreno & Amelung

قرار می‌گیرد. با همه آمار و ارقام ارائه‌شده و همچنین اهمیتی که در برنامه‌های پنج‌ساله به موضوع گردشگری داده شده است، بررسی کارایی هر استان در استفاده از منابع موجود دارای اهمیت بالایی می‌باشد. این عمل برای کشف ناکارآمدی‌های مدیریتی، ساختاری و شاخص‌های حساس هر استان در راستای بهینه کردن مدیریت هزینه‌های دولت در زمینه صنعت گردشگری بسیار اهمیت دارد. این امر موجب افزایش نگاه کیفیت‌گرایانه و چندجانبه، به‌جای توجه صرفاً کمی و جزئی‌نگر به آمار و ارقام موجود در کشور را فراهم می‌سازد.

پرسش اصلی این پژوهش این است که: «کارایی استان‌های کشور در مدیریت گردشگری با توجه به شاخص‌های ورودی و خروجی طی برنامه سوم و چهارم، چه مقدار است؟»، اما پرسش‌های فرعی چون جایگاه هریک از استان‌ها در مدیریت گردشگری در مقایسه با سایر استان‌ها کجاست؟؛ کدام شاخص‌ها نقش کلیدی در مدیریت گردشگری استان‌های کشور دارند؟؛ حساسیت استان‌ها نسبت به شاخص‌های مورد بررسی چگونه است؟ را مدنظر قرار داده است.

۱. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

۱-۱. برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در مدیریت گردشگری

گردشگری، فعالیت نسبتاً پیچیده‌ای است که چندین بخش جامعه و اقتصاد را دربر می‌گیرد. این امر بدون برنامه‌ریزی، ممکن است باعث ایجاد صدمات ناخواسته و غیرمنتظره‌ای شود. در کشورهایی که گردشگری رونق زیادی ندارد، برنامه‌ریزی می‌تواند رهنمون لازم را برای توسعه آن فراهم کند. برای مناطقی که گردشگری پذیر هستند، برنامه‌ریزی اغلب برای حیات دوباره بخشیدن به این بخش و حفظ کارایی آینده است (سازمان جهانی گردشگری، ۱۳۸۴: ۴۷). در برنامه‌ریزی درازمدت گردشگری، توجه ویژه به تعیین اهداف، مقاصد گردشگری و الگوهای توسعه درازمدت می‌باشد و بر توسعه پایدار تأکید دارد. این برنامه‌ها معمولاً در سه دوره زمانی کوتاه‌مدت (۵ساله)، میان‌مدت (۱۰ساله) و درازمدت (۱۵ساله) تدوین می‌شود و بر مبانی قابلیت توسعه پایدار استوار است؛ بنابراین وجود اشخاص خیره و باتجربه در فرایند تدوین برنامه الزامی است. به‌طورکلی، سیاست جهان‌گردی باید

سیاست کلی توسعه کشور یا منطقه را نشان دهد تا جهان‌گردی به‌خوبی در آن ادغام شود. به‌علاوه سیاست جهان‌گردی از بررسی و تحلیل الگوها و زیربناهای حاضر توسعه جهان‌گردی، جاذبه‌ها و فعالیت‌های جهان‌گردی و بازارهای توریستی شکل می‌گیرد و برای این منظور بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی - محیطی بسیار مهم است (سازمان جهانی گردشگری، ۱۳۸۴: ۳۷).

۲-۱. گردشگری در چشم‌انداز کشور

براساس بند ۱ سند چشم‌انداز، توسعه کشور باید در راستای مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی کشور محقق شود. بند ۶ سند چشم‌انداز هدف آرمانی دیگری را مدنظر قرار داده است، که عبارت از رسیدن به جایگاه اول اقتصادی در سطح منطقه آسیای جنوبی و غربی است که با تأکید بر رشد پرشتاب و مستمر اقتصادی، ارتقای نسبی درآمد سرانه و رسیدن به اشتغال کامل حاصل خواهد شد. در این راستا نیز توسعه صنعت گردشگری باید در اولویت‌های توسعه کشور قرار گیرد، زیرا از طرفی وجود ضریب فزاینده بالا در این بخش باعث رشد پرشتاب اقتصاد همراه با بهبود توزیع درآمد خواهد شد و از سوی دیگر توسعه گردشگری باعث تعامل سازنده و مؤثر با جهان نیز خواهد شد (بند ۸ سند چشم‌انداز). همچنین توسعه گردشگری و صنایع دستی می‌تواند نقش مؤثری در کاهش فقر به‌ویژه در مناطق کمترتوسعه‌یافته و روستایی ایجاد نموده و باعث محکم‌تر شدن نهاد خانواده‌های متکی بر تولید محصولات صنایع دستی و کاهش فقر در میان آنها شود (بند ۴ سند چشم‌انداز) (گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸).

۳-۱. گردشگری در برنامه سوم و چهارم

هدف برنامه سوم در زمانه ورود جهانگردان خارجی، رسیدن به رقم ۴ میلیون نفر در سال ۱۳۸۳ بوده است که تنها ۳۷ درصد آن تحقق یافته است. عملکرد مربوط به درآمد حاصل از جهان‌گردی در سال ۱۳۷۹ معادل ۸۱/۶ درصد از هدف برنامه در آن سال را تحقق بخشیده، اما در سال‌های بعد کاهش یافته است؛ به‌طوری‌که در سال پایان برنامه سوم، به ۳۷ درصد رسیده است. در مورد دلایل عدم تحقق تعداد جهانگردان ورودی به کشور می‌توان به عدم ایجاد زیرساخت‌های مناسب اقامتی و

پذیرایی و میان‌راهی در کشور اشاره کرد. در این زمینه نیز هدف برنامه، رسیدن به ظرفیت ۶۸۰۰۰ تخت تا سال ۱۳۸۱ بوده است که این رقم در سال مذکور تنها به ۶۱۷۷۰ تخت رسیده است (گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۳).

برنامه چهارم توسعه نیز در شرایطی آغاز شد که حوزه میراث فرهنگی و گردشگری با وجود داشتن تنوع جاذبه‌ها و امکانات تاریخی، طبیعی و فرهنگی، با چالش‌های مختلفی روبه‌رو بود. از جمله این چالش‌ها می‌توان به ساماندهی محدود جاذبه‌ها و امکانات گردشگری، ضعف مدیریت خدمات گردشگری و وجود تبلیغات منفی در خارج از کشور اشاره کرد. عملکرد شاخص‌های کلیدی نیز نشان می‌دهد که از مجموع ۱۴ هدف کمی این بخش طی برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سال ۱۳۸۵، در ۶ شاخص تعداد گردشگران ورودی به کشور، تعداد گردشگران ورودی به صورت تور، نسبت اشیاء تاریخی مرمت‌شده نسبت به کل اشیاء تاریخی نیازمند مرمت، تعداد موزه‌های فعال و تعداد موزه‌های پژوهشی - تخصصی وابسته به دستگاه‌های اجرایی، میزان عملکرد از میزان هدف در نظر گرفته شده پایین‌تر است. به عنوان مثال در برنامه چهارم توسعه، تعداد گردشگران ورودی به کشور در هدف برنامه ۴/۱۰۰/۰۰۰ نفر در نظر گرفته شده است که تنها ۵۵ درصد این هدف تحقق یافته و تعداد گردشگران ورودی به‌طور میانگین در هر سال ۲/۲۷۳/۰۰۰ نفر بوده است (گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸).

۴-۱. پیشینه پژوهش

کراکولیس و دیگران^۱ (۲۰۰۸) در مقاله‌ای با عنوان «کارایی و اثربخشی مقصدهای توریستی ایتالیا با رهیافت‌های کمی DEA و مال‌کوئست» به بررسی کارایی و بهره‌وری صدوسه منطقه توریستی ایتالیا در سال‌های ۱۹۹۸ و ۲۰۰۱ با پنج ورودی و دو خروجی می‌پردازند و در پایان نتیجه می‌گیرند که در بسیاری از این مناطق با توجه به افزایش ورودی‌ها، خروجی به‌صورت مناسبی افزایش نیافته و کارایی بسیاری از این مناطق کاهش داشته است.

کراکولیس و دیگران (۲۰۰۷) نیز در مقاله‌ای با عنوان «پایداری توریسم و

1. Cracolici et al.

اثر بخشی اقتصادی: یک تحلیل آماری از استان‌های ایتالیا» از روش تحلیل فعال^۱ و با استفاده از شاخص‌های کارایی اقتصادی، به بررسی اکو کارایی در نودونه منطقه در کشور ایتالیا می‌پردازد. در این پژوهش تأکید بر خروجی‌های اقتصادی برای گردشگران داخلی و خارجی است.

در پژوهش دیگری با عنوان «کارایی تمرکزی و تحلیل بهره‌وری در صنعت توریسم»، پی پوچ و سولاندراسانا^۲ (۲۰۰۸) روش جدیدی را برای محاسبه کارایی و بهره‌وری معرفی می‌کنند. این روش که براساس مؤلفه‌های فاصله‌ای مستقیم طراحی شده است، با استفاده از ورودی و خروجی انجام می‌گیرد. در پایان مقاله برای بررسی کارکرد مدل جدید، محققان کارایی گروهی از هتل‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهند.

فیچینگ و دیگران^۳ (۲۰۰۶) در مقاله با عنوان «بررسی کارایی هزینه هتل‌های گردشگری بین‌المللی تایوان» به بررسی کارایی کلی، بخشی، مقیاسی و تکنیکی در ۴۹ مورد از هتل‌های گردشگری بین‌المللی با استفاده از DEA می‌پردازند. مقالات خارجی دیگری نیز در مورد گردشگری به نگارش درآمده که به مباحث اکوتوریسم، توریسم کوه، توریسم تفریحی و... می‌پردازند، ولی در این مقالات مفاهیم کارایی و بهره‌وری کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

پورکاظمی و رضایی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی کارایی صنعت گردشگری با استفاده از روش‌های ناپارامتری (ایران و کشورهای منطقه)» و با توجه به روش‌های ناپارامتری - که بر پایه روش‌های برنامه‌ریزی ریاضی استوار است - به ارزیابی کارایی صنعت گردشگری ایران، در مقایسه با سایر کشورهای منطقه پرداخته‌اند. در این مقاله با توجه به ورودی‌ها و خروجی‌های صنعت گردشگری در هریک از کشورهای منطقه در سال ۱۳۸۲، به ارزیابی کارایی آنها با دو فرض بازدهی نسبت به مقیاس ثابت و بازدهی نسبت به مقیاس متغیر پرداخته شده است. نهایتاً نتایج نشان می‌دهد که با توجه به روش نخست، صنعت گردشگری در

1. Activity Analysis
2. Peypoch & Solonandrasana
3. FeiChing et al.

کشورهای بحرین، ترکیه و سوریه از بیشترین کارایی برخوردار بوده است و با در نظر داشتن روش دوم، صنعت گردشگری در کشورهای امارات متحده عربی و آذربایجان نیز به جمع کشورهای کارا می‌پیوندند. در نهایت با توجه به الگو بودن کشور ترکیه براساس یافته‌های این تحقیق، می‌توان گفت که کشورهای ناکارا به منظور افزایش کارایی می‌بایست صنعت گردشگری ترکیه را الگوی خود قرار دهند.

بهزادفر و زمانیان (۱۳۸۶) نیز در مقاله‌ای با عنوان «کاربرد تصمیم‌سازی چندمعیاره فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی در برنامه‌ریزی گردشگری؛ نمونه موردی شهرستان نیشابور» به تعیین نحوه استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره در برنامه‌ریزی و گردشگری منطقه‌ای می‌پردازند.

نوری و شجاعی (۱۳۸۶) نیز در مقاله‌ای با عنوان «بررسی سیاست‌های دولت در صنعت گردشگری و ارائه الگوی توسعه پایدار صنعت گردشگری کشور» به این نتیجه می‌رسند که سیاست‌های گردشگری در هریک از برنامه‌های پنج‌ساله از جمله برنامه سوم توسعه، از خلاء الگوی سیاست‌گذاری معین و به‌ویژه فقدان توجه به شاخص‌های بنیادین سیاست‌گذاری همچون تمرکز و انسجام در اهداف، دیدگاه نظام‌مند و یکپارچه در میان سیاست‌گذاران، میزان عمل‌پذیری سیاست‌ها و نظام پاسخ‌گویی و ارزیابی عملکرد مؤثر برخوردار بوده است و میزان توجه بیشتری را می‌طلبد.

از مجموع مباحث بررسی شده در پیشینه تحقیق دیده می‌شود که استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها برای محاسبه کارایی برای مبحث گردشگری مرسوم و معتبر می‌باشد که در ایران نیز از این ابزار در این زمینه استفاده شده است. باین حال شاید بتوان گفت که ضعف اصلی موجود در تحقیقات داخلی نگرش جزئی‌نگر به مبحث کارایی و تصمیم‌گیری در زمینه گردشگری در سطح استانی و شهرستان و همچنین عدم توجه به برنامه‌های توسعه به‌عنوان معیارهای مناسب برای تحلیل‌های بلندمدت و استراتژیک در سطح مجموع استان‌ها می‌باشد؛ در حالی که تحقیقات خارجی در سطح استان و منطقه‌های توریستی به بررسی این موضوع پرداخته‌اند.

۲. روش و متغیرهای تحقیق

این پژوهش از نظر روش پژوهش، براساس هدف از نوع کاربردی و از نظر روش جمع‌آوری داده‌ها و ماهیت از نوع توصیفی - تحلیلی محسوب می‌شود. ابزار جمع‌آوری اطلاعات برای تهیه پیشینه و ادبیات نظری این تحقیق، مستندات کتابخانه‌ای و اینترنتی بوده و از اسناد و مدارک برای جمع‌آوری داده‌ها جهت اندازه‌گیری استفاده شده است. این اسناد و مدارک مربوط به مراجع و منابع رسمی، و در رأس آنها مرکز آمار ایران (سالنامه‌های استانی) و سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور بوده است که برای جمع‌آوری داده‌های مربوط به شاخص‌های ورودی و خروجی مدل مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

برای انتخاب شاخص‌های مدل در ابتدا شاخص‌های زیادی مورد بررسی قرار گرفت که با توجه به موجود و معتبر بودن داده‌ها، محدودیت‌های مدل تحلیل پوششی داده‌ها در تعداد ورودی و خروجی و در انتها نظر کارشناسان، شاخص‌های موجود انتخاب شده‌اند.

جدول شماره (۱). ورودی‌ها و خروجی‌های مدل (متغیرهای مدل و شاخص‌های پژوهش)

محل استخراج آمار	شاخص‌ها	ورودی‌ها
سالنامه آماری استان‌ها	مجموع بودجه جاری و عمرانی سازمان‌ها و ادارات کل مرتبط با میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری	جاذبه‌های گردشگری با ضریب ۵۰۰ برای آثار ثبت شده جهانی
دفتر ثبت آثار فرهنگی و تاریخی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری	تعداد تخت مسافرخانه و هتل‌ها با ضریب ۳ برای هتل	
سالنامه آماری استان‌ها	متوسط اقامت	خروجی‌ها
دفتر آمار و فناوری اطلاعات سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری	درصد اشغال تخت	
	تعداد گردشگر داخلی	
دفتر آمار و فناوری اطلاعات سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری و سالنامه آماری استان‌ها	تعداد گردشگر خارجی	

قلمرو این تحقیق کلیه استان‌های کشور بوده است. دوره زمانی پژوهش نیز مربوط به سال‌های برنامه سوم و چهارم می‌باشد. لازم به ذکر است که دوره برنامه چهارم به دلیل در دسترس نبودن اطلاعات در سطح استان‌ها و برای همه آنها در هنگام تحقیق، به سال ۱۳۸۷ ختم می‌شود.

در مورد استفاده از ضریب ۳ برای هتل‌ها و ۵۰۰ برای آثار ثبت جهانی باید گفت برای اینکه دارایی‌ها یا همان ورودی‌های هر استان به صورت واقعی‌تری مورد نظر واقع شوند، به طوری که مثلاً نباید هتل و مسافرخانه به یک ضریب در مدل دیده

شوند و یا اینکه آثار مثبت جهانی به شدت می‌تواند بر تصویر استان در زمینه جذب گردشگر تأثیر بگذارد، این اوزان براساس نظر کارشناسان گردشگری به مجموعه شاخص‌های ورودی اضافه شد.

۳. یافته‌های پژوهش

در این پژوهش از مدل ریاضی بسیار قوی تحلیل پوششی داده‌ها برای محاسبه کارایی استفاده شده است. مدل‌های اصلی تحلیل پوششی داده‌ها شامل CCR و BCC می‌شود که به مدل‌های بازه به مقیاس ثابت و بازه به مقیاس متغیر معروفند. مدل‌های ریاضی اولیه (شماره ۱) و ثانویه (شماره ۲) بازده متغیر افزایشی ورودی‌گرا که در این پژوهش استفاده شده‌اند، به صورت ذیل می‌باشد (مهرگان، ۱۳۸۳).

(۱)

$$\begin{aligned} & \text{Min } \theta_p \\ & \text{s.t. } \sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} + s_i^- = \theta_p x_{ip} \quad i = 1, \dots, m \\ & \quad \sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} - s_r^+ = y_{rp} \quad r = 1, \dots, s \\ & \quad \sum_{j=1}^n \lambda_j \geq 1 \\ & \quad \lambda_j, s_r^+, s_i^- \geq 0 \end{aligned}$$

(۲)

$$\begin{aligned} & \text{Max } \sum_{r=1}^s u_r y_{rp} + u_0 \\ & \text{s.t. } \sum_{i=1}^m v_i x_{ip} = 1 \\ & \quad \sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} + u_0 \leq 0 \quad j = 1, \dots, n \\ & \quad u_0 \geq 0 \\ & \quad u_r, v_i \geq 0 \end{aligned}$$

چند نکته مهم در استفاده از این روش ریاضی، انتخاب رویکرد ورودی یا خروجی‌گرا، مقیاس بازده، وزن شاخص‌ها و نحوه رتبه‌بندی واحدهای کارا می‌باشد. در تمایز رویکرد خروجی و ورودی‌گرا، مهم‌ترین دلیل برای انتخاب مناسب، توجه به تغییرپذیری و امکان دست‌کاری برای مدیران واحدهای

تصمیم‌گیرنده اعلام شده است؛ یعنی در صورتی که امکان تغییر در شاخص‌های ورودی بیشتر از خروجی باشد و مسئولان هر واحد تصمیم‌گیری، آزادی عمل بیشتری در تغییر آن داشته باشند، از مدل‌های ورودی‌گرا استفاده می‌شود. در حالت بالعکس شرایط برای استفاده از مدل‌های خروجی‌گرا مناسب‌تر است (صبور، ۱۳۸۸). در این پژوهش با توجه به هدف و ماهیت پژوهش از روش خروجی‌گرا برای پژوهش استفاده شده است. نکته مهم دیگر انتخاب رویکرد مناسب در محاسبه کارایی، توجه به مقیاس بازده می‌باشد. به‌طور کلی به‌منظور تعیین بازده مقیاس در سطح واحد، از روش زو^۱ و فار و گروسکوف^۲ استفاده می‌شود (کریمی، ۱۳۸۵) که در این مقاله روش دوم به‌کار گرفته شده است. با استفاده از این روش مشخص شده است که بازده ثابت مناسب این پژوهش می‌باشد. با این اوصاف بهترین مدل برای این پژوهش، روش محاسبه کارایی با بازده مقیاس ثابت و رویکرد خروجی‌گرا بوده که مدل ریاضی اولیه و ثانویه آن در مدل ریاضی (۱) و (۲) ترسیم شد. برای رتبه‌بندی استان‌های کارا نیز از روش A&P^۳ استفاده شده و اعداد نوشته‌شده در داخل پرانتز تا پایان کار مربوط به این روش است. همچنین در این پژوهش از نرم‌افزار DEA MASTER.1 برای حل مدل استفاده شده است که ورودی و خروجی‌های آن در جدول شماره (۱) دیده می‌شود.

قبل از بررسی یافته‌ها باید گفت که با دو تحلیل مواجه هستیم: اول آنکه باید کارایی هر استان در هر برنامه تحلیل و با استان‌های دیگر و برنامه بعدی مقایسه شود، دوم باید به تحلیل حساسیت استان‌ها پرداخته شود. با این رویکرد توجه به دو نکته حائز اهمیت است، اول آنکه با توجه به اینکه سالنامه‌های آماری استان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی و همچنین آمارهای آنها از سال ۸۲ به بعد تفکیک شده بود، محققان مجبور شدند تا سال‌های برنامه سوم را دوره چهارساله ۱۳۷۹-۱۳۸۲ و سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۷ را دوره برنامه چهارم لحاظ کنند. بنابراین در

1. Zhu
2. Fare & Grosskopf
3. Anderson & Peterson

دوره اول با ۲۸ استان و در دوره دوم با ۳۰ استان پژوهش صورت گرفته و در ادامه و برای تحلیل حساسیت، دوره کامل ۹ ساله یعنی ۱۳۸۷-۱۳۷۹ مورد استفاده قرار گرفته است که استان خراسان، به علت تفکیک ایجادشده از تحلیل این دوره هشت ساله حذف و ۲۷ استان مورد تحلیل قرار گرفتند.

۳-۱. بررسی کارایی استان‌ها در برنامه‌های سوم و چهارم توسعه

همان‌گونه که در جدول شماره (۲) نیز مشخص است، در برنامه سوم توسعه استان تهران با اختلاف در صدر کارایی قرار دارد. پس از تهران نیز استان‌های بوشهر، هرمزگان و خوزستان قرار دارند که حضور استان‌های جنوبی در این رتبه‌بندی قابل تأمل است و توجه بیشتر به کیفیت این ارقام کارایی را طلب می‌کند. همچنین در این برنامه، استان‌های فارس و کرمانشاه در انتهای رتبه‌بندی قرار دارند که حضور استان‌هایی چون فارس و کرمان و خراسان در انتهای جدول نیز، نیاز به بررسی بیشتر در نحوه عملکرد این دو استان در یک‌به‌یک شاخص‌ها دارد. در مجموع ۱۵ استان از ۲۸ استان دارای کارایی کامل می‌باشند. در این برنامه اختلاف بین کمترین و بیشترین کارایی، ۶۵ می‌باشد که این نشان از فاصله زیاد استان‌ها در طول این سال‌ها در زمینه مدیریت گردشگری دارد. در مورد برنامه چهارم دیده می‌شود که تهران با افت شدید کارایی همچنان در جایگاه اول قرار دارد و بوشهر، سمنان و قم در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند و در انتها نیز استان‌های خوزستان، کرمانشاه و لرستان قرار گرفته‌اند. در این برنامه نیز تعداد ۱۵ استان کارا وجود دارد که با توجه به افزوده شدن بر تعداد استان‌ها در این برنامه، می‌توان گفت در مجموع از درصد استان‌های کارا نسبت به برنامه سوم کاسته شده است. اختلاف بیشترین و کمترین کارایی نیز در برنامه چهارم ۲۷۵ است که کاهش زیادی نسبت به برنامه سوم دارد و نشانگر نزدیک‌تر شدن استان‌ها به یکدیگر در زمینه مدیریت گردشگری می‌باشد.

جدول شماره (۲). بررسی کارایی براساس مدل بازده افزایشی ورودی گرا در مدیریت گردشگری در برنامه‌های توسعه

کشور

مقایسه		برنامه چهارم توسعه (۸۴-۸۷)			برنامه سوم توسعه (۷۹-۸۳)		
تغییر کارایی (تغییر رتبه)	استان	کارایی کامل (A&P)	استان‌ها	رتبه	کارایی کامل (A&P)	استان‌ها	رتبه
(۰)-۲۰۲	تهران	۳۱۴	تهران	۱	۵۱۶	تهران	۱
(۰)-۳۴	بوشهر	۲۰۱	بوشهر	۲	۲۲۵	بوشهر	۲
(-۷)-۳۱	هرمزگان	۱۷۵	سمنان	۳	۱۶۱	هرمزگان	۳
(-۲۴)-۹۵	خوزستان	۱۶۷	قم	۴	۱۵۴	خوزستان	۴
(۰)+۱۹	قزوین	۱۵۶	قزوین	۵	۱۳۷	قزوین	۵
(-۱)-۱	ایلام	۱۵۴	خراسان شمالی	۶	۱۳۶	ایلام	۶
(-۵)-۳۰	کهگیلویه	۱۳۵	ایلام	۷	۱۳۴	کهگیلویه	۷
(+۴)+۳۴	قم	۱۳۳	اصفهان	۸	۱۳۳	قم	۸
(-۲)-۲۱	گلستان	۱۳۲	آذربایجان غربی	۹	۱۳۲	گلستان	۹
(-۵)-۳۹	چهارمحال	۱۳۰	هرمزگان	۱۰	۱۳۰	چهارمحال	۱۰
(+۲)+۱۲	آذربایجان غربی	۱۱۱	گلستان	۱۱	۱۲۰	آذربایجان غربی	۱۱
(-۹)-۳۶	گیلان	۱۰۴	کهگیلویه	۱۲	۱۱۵	گیلان	۱۲
(+۱۰)+۶۷	سمنان	۱۰۵	کردستان	۱۳	۱۰۸	سمنان	۱۳
(+۶)+۲۶	اصفهان	۱۰۲	خراسان رضوی	۱۴	۱۰۷	اصفهان	۱۴
(-۹)-۲۸	سیستان	۱۰۱	چهارمحال	۱۵	۱۰۱	سیستان	۱۵
(-۲)-۵	زنجان	۹۴	خراسان جنوبی	۱۶	۹۰	زنجان	۱۶
(-۸)-۱۶	آذربایجان شرقی	۹۲	مازندران	۱۷	۸۲	آذربایجان شرقی	۱۷
(-۲)-۱	همدان	۸۵	زنجان	۱۸	۸۱	همدان	۱۸
(+۲)+۱۶	مازندران	۸۲	مرکزی	۱۹	۷۶	مازندران	۱۹
(+۱)+۹	مرکزی	۸۰	همدان	۲۰	۷۳	مرکزی	۲۰
(+۸)+۳۹	کردستان	۷۹	گیلان	۲۱	۶۶	کردستان	۲۱
(-۴)+۱	یزد	۷۸	اردبیل	۲۲	۶۴	یزد	۲۲
(-۷)-۳۴	لرستان	۷۵	فارس	۲۳	۶۳	لرستان	۲۳
(+۲)+۱۶	اردبیل	۷۳	سیستان	۲۴	۶۲	اردبیل	۲۴
قابل مقایسه نیست	خراسان	۶۶	آذربایجان شرقی	۲۵	۶۱	خراسان	۲۵
(-۱)+۱۰	کرمان	۶۵	یزد	۲۶	۵۱	کرمان	۲۶
(+۴)+۳۳	فارس	۶۱	کرمان	۲۷	۴۲	فارس	۲۷
(-۱)+۱۳	کرمانشاه	۵۹	خوزستان	۲۸	۴۱	کرمانشاه	۲۸
		۵۴	کرمانشاه	۲۹			
		۳۹	لرستان	۳۰			

منبع: یافته‌های پژوهش

همان‌گونه که در جدول شماره (۲) نیز مشخص است، تغییرات کارایی و رتبه استان‌ها طی این دو برنامه بسیار زیاد است. لذا دو ستون انتهایی جدول به مقایسه استان‌ها و ثبت تغییرات کارایی و رتبه‌ای استان‌ها اختصاص داده شده است. دیده می‌شود که تهران، خوزستان، گیلان و هرمزگان بیشترین مقدار کاهش در مقدار کارایی و سمنان، کردستان، قم و فارس بیشترین افزایش در ارقام کارایی را داشته‌اند. در مجموع میزان تغییرات در طول این دو برنامه زیاد بوده است و به نظر می‌رسد برای تحلیل بهتر ارقام کارایی بهتر است تحلیل حساسیتی براساس شاخص‌های ورودی و خروجی انجام گیرد تا کیفیت و

حساسیت شاخص‌ها برای استان‌ها و نقش هریک در کارایی هر استان قابل بررسی گردد.

۲-۳. تحلیل حساسیت شاخص‌ها

یکی از ویژگی‌های خاص تحلیل پوششی داده‌ها، وجود شرایط تحلیل حساسیت شاخص‌ها می‌باشد. بدین منظور شاخص مورد نظر از کلیت شاخص‌ها حذف و مدل دوباره تبیین می‌گردد. کاهش مقدار کارایی بعد از اجرای دوباره مدل در هر شاخص نشان‌دهنده حساسیت استان مذکور به شاخص حذف شده است. به طور کلی حساسیت در شاخص ورودی نشان از کمبود استان در آن شاخص و نیاز به گسترش و توجه در آن شاخص می‌باشد. حساسیت در شاخص خروجی نشانه نقش مؤثر این شاخص در کارایی استان مورد نظر می‌باشد. البته استان‌ها با کارایی کامل که تعداد کم‌ری شاخص حساس داشته باشند نشان از رشد همگون و متناسب ورودی و خروجی‌های آنها دارد. البته باید در نظر داشت که حساسیت خیلی زیاد وابستگی بیش از حد استان به آن شاخص را نیز به همراه دارد.

نخستین شاخص مورد بررسی، تعداد تخت مسافرخانه و هتل‌ها می‌باشد. همان‌گونه که در جدول شماره (۳) نیز مشخص است، این شاخص با داشتن ۲۳ مورد حساسیت، دارای بیشترین حساسیت در میان شاخص‌های ورودی و کل شاخص‌های پژوهش است. علاوه بر تعداد حساسیت، میزان حساسیت استان‌ها به این شاخص نیز بسیار بالاست؛ زیرا بسیاری از استان‌ها را از حالت کارا خارج کرده و حداقل کارایی را به سطح عدد ۲۰ درصد رسانیده است. تعداد حساسیت بالا نشانگر همگونی بین استان‌ها در این زمینه و نیاز به توجه بیشتر و سراسری به این شاخص می‌باشد. از طرفی میزان حساسیت بالا نیز نشانه کمبود شدید در این زمینه در بین استان‌هاست. البته حساسیت‌های بسیار بالا در بین استان‌هایی چون کهگیلویه، اصفهان، قزوین و بوشهر نشان از وابستگی بیش از حد این استان‌ها دارد. از نگاه دیگر برای این استان‌ها در این شاخص می‌توان گفت، ارقام کارایی آنها به دلیل ضعف در این شاخص بوده است و نه قوت خروجی‌های آنها که این امر کیفیت پایین عدد کارایی آنها را می‌رساند. برای این استان‌ها توجه و برنامه‌ریزی برای کاهش حساسیت بیش از حد به این شاخص پیشنهاد می‌شود. دومین شاخص، جاذبه‌های گردشگری می‌باشد که ۱۵ استان حساسیت به حذف آن نشان داده‌اند که نشان از عملکرد مناسب آنها از پتانسیل‌های این جاذبه‌ها

دارد. استان‌های غیرحساس باید برنامه‌ای مناسب برای استفاده بیشتر از این منابع داشته باشند. در این شاخص میزان حساسیت بوشهر، کهگیلویه، هرمزگان و خوزستان بیشترین مقدار است که استان بوشهر حساسیت بسیار بالایی دارد و همین امر از کیفیت رقم کارایی آن می‌کاهد. نکته جالب در این شاخص تمرکز تعداد حساسیت در استان‌های با کارایی بالاست که در صدر جدول کارایی قرار دارند. در سومین و آخرین شاخص ورودی، یعنی بودجه عمرانی و جاری متولیان امر گردشگری در استان، ۲۰ استان به این شاخص حساسیت داشته‌اند که اهمیت بسزای آن را در مجموع شاخص‌ها نشان می‌دهد. از طرفی حساسیت بالای اغلب استان‌های حساس مثل تهران، ایلام، گیلان، سیستان، قم، سمنان و مازندران به این شاخص نشانه کمبود این ورودی در کل استان‌ها است و توجه بیشتر به بودجه‌بندی مسائل گردشگری را طلب می‌کند.

نخستین شاخص خروجی متوسط اقامت مسافران است که دارای ۱۲ مورد حساسیت می‌باشد. همان‌گونه که قبلاً نیز ذکر شد، حساسیت در خروجی نمایانگر عملکرد مناسب استان در آن شاخص است. در این بین استان‌های کهگیلویه، هرمزگان و خوزستان بیشترین حساسیت و متعاقباً بهترین عملکرد را نسبت به استان‌های دیگر و نسبت به شاخص‌های دیگر داشته‌اند. در مورد دومین شاخص خروجی، یعنی تعداد گردشگران خارجی نیز ۱۱ مورد حساسیت دیده می‌شود که تهران، اصفهان، قزوین و آذربایجان غربی بیشترین مقدار حساسیت را به این شاخص نشان می‌دهند که عملکرد مناسب آنها در این خروجی را نشان می‌دهد. البته مقدار حساسیت بالای استان تهران به این شاخص نوعی وابستگی برای آن ایجاد می‌کند و از رشد همگون شاخص‌های گردشگری جلوگیری می‌کند. در سومین شاخص خروجی که بیشترین حساسیت را در میان خروجی‌ها داشته، یعنی تعداد گردشگران داخلی علاوه بر تعداد حساسیت، مقدار ارقام حساسیت بین استان‌ها به این شاخص بسیار بالا می‌باشد. استان‌هایی چون خوزستان، گلستان، گیلان، اصفهان، مازندران، آذربایجان شرقی، هرمزگان و لرستان مقدار بالایی حساسیت به این شاخص نشان می‌دهند که عملکرد بالای استان‌ها را در این زمینه به تصویر می‌کشد. نکته جالب در این شاخص تمرکز حساسیت در نیمه پایینی جدول می‌باشد که نشان می‌دهد استان‌های ناکارا در زمینه این شاخص عملکرد مناسبی داشته‌اند. در انتها و در مورد شاخص نهایی خروجی که درصد اشغال تخت‌ها

می‌باشد باید گفت این شاخص کمترین میزان حساسیت را در میان کلیه شاخص‌ها با ۷ مورد حساسیت به خود اختصاص داده است. البته میزان حساسیت در استان سمنان در این زمینه قابل تأمل است. حساسیت تعداد کمی از استان‌ها به این شاخص نشان از عملکرد ضعیف در سطح کشور در این زمینه دارد که این شاخص را به‌عنوان پتانسیل دارترین شاخص برای برنامه‌ریزی معرفی می‌کند.

جدول شماره (۳). تحلیل حساسیت براساس مدل بازده به مقیاس افزایشی ورودی‌گرا

ردیف	استان‌ها	کارایی کامل (A&P)	امتیاز کارایی بدون در نظر گرفتن شاخص				تخت م.ه	جاذبه‌ها	بودجه ع+ج	متوسط اقامت	گردشگر خارجی	گردشگر داخلی	د. اشتغال تخت
			تخت م.ه	جاذبه‌ها	بودجه ع+ج	متوسط اقامت							
۱	تهران	۴۸۱	۴۸۱	۴۷۹	۳۵۱	۴۸۱	۱۹۶	۴۸۱	۴۸۱	۴۸۱	۴۸۱	۴۸۱	
۲	بوشهر	۲۰۵	۱۵۲	۹۶	۲۰۵	۱۹۷	۲۰۵	۱۹۷	۱۹۷	۲۰۵	۲۰۵	۱۸۶	
۳	هرمزگان	۱۵۹	۱۵۹	۱۳۴	۱۲۶	۱۲۹	۱۵۹	۱۲۹	۱۲۹	۱۵۹	۱۴۴	۱۵۹	
۴	قم	۱۵۳٫۹	۱۲۵	۱۳۶	۱۱۲	۱۵۳٫۹	۱۳۶	۱۱۲	۱۵۳٫۹	۱۳۶	۱۵۳٫۹	۱۵۰	
۵	کهگیلویه	۱۵۳٫۷	۶۸	۱۱۱	۱۴۱	۱۰۸	۱۵۳٫۷	۱۰۸	۱۴۱	۱۵۳٫۷	۱۵۳٫۷	۱۵۳٫۷	
۶	سمنان	۱۵۲	۸۷	۱۴۵	۱۱۱	۱۵۲	۱۵۲	۱۱۱	۱۴۵	۱۵۲	۱۴۶	۱۱۱	
۷	ایلام	۱۵۰	۱۱۱	۱۵۰	۹۷	۱۵۰	۱۴۷	۹۷	۱۵۰	۱۴۷	۱۵۰	۱۵۰	
۸	قزوین	۱۴۶	۶۴	۱۴۶	۱۴۶	۱۴۲	۱۴۶	۱۴۶	۱۴۲	۱۴۶	۱۴۶	۱۴۴	
۹	اصفهان	۱۳۳	۴۸	۱۳۱	۱۳۳	۱۳۳	۹۷	۱۳۳	۱۳۳	۹۷	۹۷	۱۳۳	
۱۰	خوزستان	۱۲۲	۵۵	۹۹	۱۰۶	۱۱۲	۱۲۲	۱۰۶	۱۱۲	۱۲۲	۵۶	۱۲۲	
۱۱	گلستان	۱۲۰	۷۸	۱۲۰	۱۱۰	۱۲۰	۱۲۰	۱۱۰	۱۲۰	۱۲۰	۷۸	۱۲۰	
۱۲	چهارمحال	۱۱۹	۷۸	۱۱۱	۱۱۹	۱۱۹	۱۱۹	۱۱۹	۱۱۹	۱۱۹	۱۱۱	۱۱۹	
۱۳	گیلان	۱۱۵	۱۰۶	۱۱۵	۶۶	۱۱۵	۱۱۵	۶۶	۱۱۵	۱۱۵	۸۴	۱۰۹	
۱۴	آذربایجان غربی	۱۰۲	۵۹	۱۰۲	۱۰۲	۱۰۲	۸۳	۱۰۲	۱۰۲	۸۳	۱۰۲	۱۰۲	
۱۵	سیستان	۹۴	۷۵	۹۴	۶۶	۸۲	۹۴	۶۶	۸۲	۹۴	۸۳	۹۴	
۱۶	زنجان	۹۲	۷۴	۹۰	۶۳	۹۱	۹۲	۶۳	۹۱	۹۲	۹۲	۹۱	
۱۷	کردستان	۹۱	۶۰	۹۱	۷۲	۷۸	۹۱	۷۲	۷۸	۹۱	۷۹	۹۱	
۱۸	همدان	۹۰٫۶	۶۴	۸۹	۸۱	۸۹	۸۳	۸۱	۸۹	۸۳	۸۵	۹۰	
۱۹	مازندران	۹۰٫۵	۹۰٫۵	۹۰٫۵	۶۶	۹۰٫۵	۹۰٫۵	۶۶	۹۰٫۵	۹۰٫۵	۶۲	۹۰٫۵	
۲۰	مرکزی	۷۸	۵۷	۶۵	۶۸	۷۸	۷۸	۶۸	۷۸	۷۸	۷۸	۷۸	
۲۱	آذربایجان شرقی	۷۵	۳۹	۶۹	۷۱	۷۵	۷۰	۷۱	۷۵	۷۰	۶۳	۷۵	
۲۲	اردبیل	۶۷	۵۵	۴۸	۶۲	۶۷	۶۷	۶۲	۶۷	۶۷	۴۶	۶۷	
۲۳	کرمان	۶۴٫۵	۶۴٫۵	۵۵	۴۹	۶۳	۶۴٫۵	۴۹	۶۳	۶۴٫۵	۵۵	۶۴٫۵	
۲۴	یزد	۶۴	۴۲	۶۴	۶۰	۶۴	۵۸	۶۰	۶۴	۵۸	۶۲	۶۴	
۲۵	لرستان	۵۸	۲۰	۵۸	۵۸	۵۸	۴۷	۵۸	۵۸	۴۷	۴۷	۵۸	
۲۶	فارس	۵۴	۲۷	۵۴	۵۰	۵۳	۵۰	۵۳	۵۳	۵۰	۴۹	۵۴	
۲۷	کرمانشاه	۴۴	۲۹	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	
مجموع تعداد حساسیت برای هر شاخص			۳۳	۱۵	۲۰	۱۲	۱۱	۲۰	۱۲	۱۱	۱۷	۷	

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

در این پژوهش با معیار قرار دادن برنامه‌های سوم و چهارم توسعه تلاش شد کارایی استان‌ها در زمینه مدیریت گردشگری بررسی شود. در این راستا با نظر کارشناسان و با توجه به آمارهای موجود در سطح استان سه شاخص ورودی و ۴ شاخص خروجی انتخاب و با استفاده از مدل تحلیل پوششی داده‌ها به سنجش کارایی آنها پرداخته شد. نتیجه‌ها حاکی از این بود که در برنامه سوم، استان تهران با اختلاف در صدر کارایی قرار دارد. پس از آن استان‌های بوشهر، هرمزگان و خوزستان قرار دارند. در این برنامه استان‌های فارس و کرمانشاه در انتهای رتبه‌بندی قرار دارند. در مورد برنامه چهارم دیده می‌شود که تهران با افت شدید کارایی همچنان در جایگاه اول قرار دارد و بوشهر، سمنان و قم در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. در انتها نیز خوزستان، کرمانشاه و لرستان قرار گرفته‌اند. در ادامه برای تحلیل کیفیت ارقام کارایی از تحلیل حساسیت شاخص به شاخص استفاده شد که بالاترین حساسیت را در کل شاخص‌ها، تعداد تخت هتل و مسافرخانه‌ها داشت و کمترین حساسیت را شاخص درصد اشغال تخت‌ها دارا بود. در میان شاخص‌های خروجی تعداد گردشگران داخلی بیشترین حساسیت را از آن خود کردند. در رویکرد استانی به تعداد حساسیت‌ها باید گفت در میان استان‌های کارا، اغلب این استان‌ها به چند شاخص حساسیت داشته و در یک یا دو شاخص حساسیت بالا دارند. در مجموع این مباحث نشانگر عدم کیفیت ارقام کارایی استان‌های کارا می‌باشد. البته هرمزگان در مجموع جهات کیفیت مناسبی در رقم کارایی خود در میان استان‌های کارا داراست. در میان استان‌های ناکارا نیز مشاهده می‌شود که حساسیت‌های زیادی در متغیرهای ورودی این استان‌ها وجود دارد که این مسئله نیز نشانگر ضعف کلی ساختار گردشگری در این استان‌هاست.

در راستای ارائه پیشنهادها می‌توان گفت، برای استان‌های کارا تلاش در جهت همگونی شاخص‌ها و کاهش حساسیت موجود در شاخص‌های بسیار حساس پیشنهاد می‌شود. زیرا حساسیت بیش از حد نشانه وابستگی شدید استان به شاخص مورد نظر می‌باشد. در این راستا تصمیم‌گیری‌های کلان باید با رویکرد توسعه شاخص‌های دیگر و برنامه‌ریزی بلندمدت بر شاخص بسیار حساس باشد. البته دیده

شد که میزان حساسیت در میان شاخص‌های ورودی - سه شاخص ۵۸ مورد - نسبت به شاخص‌های خروجی - چهار شاخص ۴۷ مورد - بیشتر است که همین امر ضعف در زیرساخت‌های گردشگری در کشور را نشان می‌دهد که نیاز به مدیریت بهتر در زمینه بودجه‌ریزی با توجه به عملکرد و پتانسیل هر استان، ترغیب و تسهیل ایجاد هتل‌ها و مسافرخانه‌ها و نگاه گردشگرمحورانه به آثار موجود هر استان را در راستای مدیریت کلان گردشگری طلب می‌کند. در مورد حساسیت‌ها در میان شاخص‌های خروجی در استان‌های ناکارا نیز دیده شد که حساسیت در این استان‌ها نسبت به استان‌های کارا کمتر است که عملکرد ضعیف این استان‌ها در شاخص‌های خروجی را نشان می‌دهد. در این راستا توجه به پتانسیل محوری و استفاده از تبلیغات و اطلاع‌رسانی برای افزایش خروجی‌ها در این استان‌ها پیشنهاد می‌شود. علاوه بر این با نگاهی به حساسیت‌های موجود در شاخص‌های تحقیق، می‌توان گفت توسعه هتل‌ها و مسافرخانه‌ها از نظر کمی و کیفی، توجه ویژه به نحوه تسهیم بودجه و برنامه‌ریزی مدون برای استفاده از جاذبه‌های استانی از مهم‌ترین رویکردهایی است که در سال‌های آتی و برای برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و فرهنگی باید در نظر گرفته شود. علاوه بر این با توجه به حساسیت پایین درصد اشتغال تخت‌ها باید گفت بیشترین پتانسیل موجود، در استفاده از این شاخص می‌باشد که بتواند در آینده اهمیت و حساسیت خود را در میان شاخص‌ها افزایش دهد.

..

منابع

الف - فارسی

- ابراهیم‌زاده، عیسی و آقاسی‌زاده، عبدالله. ۱۳۸۸. «تحلیل عوامل مؤثر بر گسترش گردشگری در ناحیه ساحلی چابهار با استفاده از مدل راهبردی SWOT»، *فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال اول. شماره اول، صص ۱۰۷-۱۲۸.
- امین بیدختی، علی‌اکبر. ۱۳۸۸. *مطالعات امکان‌سنجی مناطق نمونه گردشگری استان سمنان*، سمنان: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- بهزادفر، مصطفی و زمانیان، روزبه. ۱۳۸۶. «کاربرد تصمیم‌سازی چندمعیاره فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی در برنامه‌ریزی گردشگری؛ نمونه موردی: شهرستان نیشابور»، *تشریح بین‌المللی علوم مهندسی*، دانشگاه علم و صنعت ایران. شماره ۵. جلد ۱۸: صص ۱-۱۱.
- پورکاظمی، محمدحسین و رضایی، جواد. ۱۳۸۵. «بررسی کارایی صنعت گردشگری با استفاده از روش‌های ناپارامتری (ایران و کشورهای منطقه)»، *پژوهشنامه اقتصادی*، ۶(۳) (پیاپی ۲۲): صص ۲۸۱-۳۰۲.
- زارعی، عظیم؛ زرگر، سید مجتبی و نظری، ماشاءالله. ۱۳۸۸. «رضایت گردشگران گامی به سوی توسعه صنعت گردشگری استان سمنان»، *دانشگاه سمنان*. *مجموعه مقالات همایش ملی گردشگری، توسعه پایدار و اشتغال‌زایی*. صص ۱۱۶-۱۰۵.
- سازمان جهانی جهانگردی. ۱۳۸۴. *برنامه‌ریزی ملی و منطقه‌ای جهانگردی*، ترجمه محمود عبدالله‌زاده، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ دوم.
- صبور، ع.ر. ۱۳۸۸. «بررسی کارایی نسبی کارخانه‌های سیمان کشور»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه تربیت مدرس.
- کریمی، تورج. ۱۳۸۵. «ارزیابی عملکرد مناطق عملیاتی انتقال گاز با استفاده از تلفیق مدل «منشور عملکرد»، تکنیک‌های «شبه تحلیل پوششی داده‌ها» و «برنامه‌ریزی چندهدفه»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه تهران.
- گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۳ و نظارت بر عملکرد پنج‌ساله برنامه سوم توسعه. ۱۳۸۴. جلد دوم: حوزه‌های بخشی، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور اداری، عالی و منابع انسانی.
- گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۸ و نظارت بر عملکرد پنج‌ساله برنامه چهارم توسعه. ۱۳۹۰.

جلد دوم: حوزه‌های بخشی، تهران: معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، مرکز داده‌ورزی و اطلاع‌رسانی.
 موسایی، میثم. ۱۳۸۳. «تخمین تابع تقاضای سفر به ایران»، *پژوهشنامه بازرگانی*، شماره ۳۲، صص ۲۴۴-۲۲۵.
 مهرگان، محمدرضا. ۱۳۸۳. *مدل‌های کمی در ارزیابی عملکرد سازمان‌ها (تحلیل پوششی داده‌ها)*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
 نوری، نورالدین و شجاعی، منوچهر. ۱۳۸۶. «بررسی سیاست‌های دولت در صنعت گردشگری و ارائه الگوی توسعه پایدار صنعت گردشگری کشور»، *دانش مدیریت*، ۲۰ (۸): ۲۵-۳۹.
 هزارجریبی، جعفر. ۱۳۹۰. «احساس امنیت اجتماعی از منظر توسعه گردشگری»، *جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، سال ۲۲، شماره پیاپی ۴۲، صص ۱۴۳-۱۲۱.

ب - انگلیسی

- Cracolici, Maria Francesca; Cuffaro, Miranda; Nijkamp, Peter. 2007. **Tourism Sustainability and Economic Efficiency- A Statistical Analysis of Italian Provinces**, Sustainable Tourism Development. Ashgate, Aldershot, UK.
- Cracolici, Maria Francesca; Nijkamp, Peter; Cuffaro, Miranda. 2008. "Efficiency and productivity of Italian Tourist Destinations: A Quantitative Estimation Based on Data Envelopment Analysis and the Malmquist Method", **Tourism Economics**, Brighton: Jun 2008, Vol. 14, Iss. 2, p. 325
- FeiChing, Wang; WeiTing, Hung; JuiKou, Shang. 2006. "Measuring the Cost Efficiency of International Tourist Hotels in Taiwan", *Tourism Economics*, 13 (1). Pp. 84-105.
- Moreno, Alvaro and Amelung, Bas. 2009. "Climate Change and Tourist Comfort on Europe's Beaches in Summer: A Reassessment", **Coastal Management**, 37: 6, 550 — 568, First published on: 01 November 2009 (iFirst).
- Peypoch, Nicolas; Solonandrasana, Bernardin. 2008. "Aggregate Efficiency and Productivity Analysis in the Tourism Industry", **Tourism Economics**, Vol. 14, Iss. 1, p. 45
- UNWTO. 2001. **Tourism 2020 Vision-Global Forecast and Profiles of Market Segments**, Madrid: United Nations World Tourism Organization.
- UNWTO. 2008. **World Tourism Barometer**, Vol. 6, Number 2. United Nations World Tourism Organization, Madrid, Spain.
- UNWTO. 2006. **Tourism Highlights editions**, Madrid: United Nations World Tourism Organization.